

політичного захисту прав і свобод кожного громадянина держави, незалежно від його етнічного походження, сприятиме міжетнічному порозумінню, розвитку толерантності та формуванню української політичної нації.

Список використаних джерел

1. Національні меншини в Україні у XX столітті: політико-правовий аспект. – К., 2000. – 356 с.
2. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): Етносоціальне дослідження / Іван Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с.
3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. – К., 2011. – 396 с.

*Козюра Ігор Валерійович, доктор наук з державного управління,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»*

ЛУБЕНСЬКІ ПОЛКОВНИКИ : КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ

Лубенський козацький полк як військова, адміністративна і територіальна одиниця Гетьманщини, проіснував 123 роки - з 1658 по 1781 рік. За цей час на чолі полку змінився 21 його очільник – полковник, в руках якого зосереджувалися функції військового командувача, місцевого адміністратора і судді. Мета даної доповіді – характеристика кількісного та якісного складу управлінських кадрів XVII-XVIII століть у регіональному розрізі на прикладі Лубенського козацького полку.

Найбільш тривалий час, 17 років, обіймав посаду полковника Петро Апостол. Андрій Маркович та Іван Кулябка очолювали полк по 13 років, а Максим Ілляшенко, Леонтій Свічка і Степан Максимович - по 11. З очільників полку місцевими були: у XVII ст. – 10 чоловік, а «людей чужих полку» - 5 чоловік (Г. Гамалія, Б. Щербак, А. Нестеренко, І. Сербин, та Я. Головченко). У XVIII ст. «чужинців» було 3: А. Маркович, П. Апостол та С. Максимович. Загалом з 21 полковника 8 були «легіонерами».

Шлях до влади у керівників полку був різним. П'ять перших полковників (П. Швець, Я. Засядько, Ш. Шамлинський, А. Пирський й І. Вербицький) були обрані полковою козацькою радою, яка ще мала в XVII ст. відносно велику владу і зберігала функцію обрання полковника. Хоча власне через брак освічених і досвідчених козаків на території полку в той час це були «вибори без особливого вибору». Надалі зміна гетьмана супроводжувалась, як правило, і зміною керманича полку. Певний час гетьманські безальтернативні кандидатури ще формально обиралися полковою козацькою, а в XVIII ст. - полковою старшинською радами, та згодом полковник уже прямо призначався гетьманом, інколи навіть з волі вінценосних осіб чи їх фаворитів, і відразу ж очолював полкову канцелярію як сталий адміністративний орган з колегіальним складом свого «присутствія». Так, наприклад, прямими ставлениками гетьмана у Лубнах були: у XVII ст. – Г. Гамалія і Б. Щербак

(люди І. Брюховецького), П. Плис, І. Сербин та А. Нестеренко (кандидатури Д. Многогрішного), І. Сербин та М. Ілляшенко (ставленики І. Самойловича) тощо. До призначення на посаду лубенського полковника у XVIII ст., (прямо чи опосередковано) були причетні всемогутній О. Меншиков (призначення А. Маркевича та П. Апостола) і імператриця Єлизавета Петрівна (при призначенні І. Кулябки).

При цьому інколи доходило до курйозів. Наприклад, у період боротьби за владу на Лівобережжі між П. Дорошенком і Д. Многогрішним, кожен із них мав свого власного «лубенського полковника»: перший Г. Гамалію, а другий - П. Плиса, які, як і їх покровителі, «чубилися» між собою.

По-різному здобували прихильність своїх «патронів» претенденти на лубенський пернач. Одні використовували родинні зв'язки. Так, П. Апостол був сином гетьмана Д. Апостола, А. Нестеренко - зятем І. Брюховецького, А. Маркович - рідним братом дружини І. Скоропадського, І. Сербин - зятем кошового Запорізької Січі І. Сірка, інші доводили свою вірність і відданість гетьману і государю своїми вчинками і вірною службою (Д. Зеленський разом з Мазепою рішуче перейшов на бік Карла XII, А. Маркович розпочав всю кар'єру з того, що одним із перших прибіг до Меншикова і допомагав йому здобути Батурин. Третім просто вдалося «в потрібний час бути в потрібному місці» (Г. Гамалія, М. Степанов).

Але найбільш дієвим засобом обійняти посаду полковника, а потім ще й втриматися на ній, був, звичайно, небанальний і щедрий хабар, без якого не обійшовся жоден із претендентів на посаду полковника (особливо «грішними» в цьому плані були Л. Свічка та А. Маркович). До того ж і орієнтувалися вони, так як їх покровителі, відповідно: хто на Москву (А. Пирський та Б. Щербак), хто на Варшаву (М. Степанов), хто на Стамбул (Г. Гамалія), хто на Січ (І. Сербин), хто на Стокгольм (Д. Зеленський), а хто вже на Санкт-Петербург (А. Маркович, І. Кулябка та С. Максимович).

Певну, хоча й далеко не вирішальну роль, відігравав управлінський і життєвий досвід здобувачів полковничого пернача. Перш ніж посісти цю посаду у Лубенському полку, Б. Щербак, І. Сербин та Я. Головченко уже очолювали інші полки Гетьманщини, а Г. Гамалія, Л. Свічка, В. Савич були сотниками. Освіта претендентів теж особливого значення не мала. Відомо, що П. Швець, Я. Засядько, С. Шамлицький, А. Пирський та Г. Вербицький були людьми взагалі неписьменними. Водночас блискучу європейську освіту одержав П. Апостол (про що свідчить його щоденник, написаний бездоганною французькою мовою, з якого ми дізнаємося, що в Лубнах полковник не полишав читання книг; газет і журналів). Уже в XVIII ст. С. Максимович закінчив сухопутний кадетський корпус, а І. Кулябка не тільки здобув сам і дав своїм дітям академічну освіту, а й провів у Лубенському полку в 1758-1760 рр. реформу в козачих школах, запровадивши обов'язкове навчання грамоти та військової справи для дітей старшини і заможних козаків, яка була схвалена гетьманом К. Розумовським і рекомендована ним для впровадження в інших полках Гетьманщини.

Зрозуміло, що, врешті-решт отримавши жадану владу на терені полку, всі лубенські полковники прагнули бути вірними слугами государеві і гетьману. Вони, як правило, особисто очолювали полк під час військових походів (наприклад Азовські походи 1695-1696 рр. – Л. Свічка, Прутський похід 1711 р, - В.Савич тощо); боронили державні кордони і територію полку від татарських і турецьких набігів (1666 р. - наступ татар і сил Дорошенка на Лубни - Б. Щербак, 1678 р. оборона Чигирини від турецької навали - М. Ілляшенко); направляли козаків полку на згубні для їх здоров'я «копальні роботи» (1722 р. - будівництво каналів навколо Ладозького озера на Півночі та лінії укріплень на Півдні на Каспійському побережжі та Кавказі - А. Маркевич); жорстоко і безжально придушували козацькі виступи і бунти селян та посполитих (1693 р. - повстання козацької голоти під проводом П. Петрика - Л Свічка, 1762 р. - бунт селян сіл Тарандинці, Новаки та Вищий Булатець – І. Кулябка).

У господарській діяльності, передусім дбаючи про власну вигоду, А. Маркевич, І. Кулябка, С Максимович нещадно експлуатували козаків, селян і посполитих, особливо після впровадження у XVIII ст. так званої «урочної системи» і збільшення строку панщини до 3-5 днів на тиждень. А. Маркович, І. Кулябка, С. Максимович відбирали у козаків, селян і міщан ґрунти, Л, Свічка, І. Кулябка та інші захоплювали общинні землі.

Полковники в управлінському плані йшли шляхом повної узурпації влади, згортання, а потім і ліквідації козацького самоврядування на Лубенщині, виявляли постійну тенденцію втручатися у справи міського самоврядування, запровадженого в Лубнах ще в 1591 р. Магдебурзького права.

По-різному і втрачали свою владу лубенські полковники. Фактично лише двоє - Г. Вербицький та Л. Свічка – у XVII ст. займали цю посаду до смерті. П. Швець, Я. Засядько та А. Пирський були усунуті від влади полковою козацькою радою «за непрацездатність». С. Шамлицький разом зі своїм патроном А. Сомком був заарештований і страчений І. Брюховецьким. Д. Зеленський, який пішов за І. Мазепою, за наказом Петра I був засланий на каторгу до Сибіру, де і помер. Решта позбавлялися булави, поступаючись місцем новопризначеним, більш-менш комфортно доживали свого віку завдяки набутим при владі статкам.

Доля кожного лубенського полковника могла б стати об'єктом окремого захоплюючого історико-краєзнавчого дослідження. Та, ведучи мову про «колективний портрет на фоні епохи», обмежимося лише кількома прикладами того, яку пам'ять полишили вони по собі у Посульському краї на прикладі окремих особистостей.

Найбільш узагальнюючим «портретом» лубенських полковників може слугувати народна легенда про Леонтія Свічку, яка дожила в Посульському краї до наших днів: «Був собі колись у Лубнах полковником Леонтій Свічка. Такий уже хапкий та настирний. Ніщо повз своїх рук не пропустить. Отож з полковником сусідським переяславським не поділив він землю над річкою Оржицею. Довго судились за неї, та Свічка таки зверху опинився. Аж до самого царя Петра і дійшов. А той, наче б то, йому і сказав: «Забери собі землі стільки,

скільки об'їдеш за день». Отож, Леонтій вибрав найпрудкішого свого коня, і тільки сонце блиснуло - стьобнув його нагайкою та й помчав уперед. Скаче й скаче щодуху, та все рисака підганяє, щоб швидше біг, аби більше землі захватити. Ну, й загнав коня! Той упав, а Свічка тільки-но виплутався із стремен, побачив, що конає тварина, кинув її і подався далі сам. Біжить, біжить, вже й дихати йому немає чим, вже й ноги підкошуються, а він лише переведе дух і далі поспішає. Та, врешті, зовсім забракло в нього сил. Упав. І не подумайте, що залишився лежати, перепочивши хвильку, почав рачкувати, повзти. А коли вже й того не в змозі був робити, то ліг і руки постарався якомога довше вперед витягти, навіть пальці розтягнув, аби ще хоч на один вершок більше землі прихопити. Ото так і відчепив собі чималий шмат угідь всяких...».

Ненаситну заgreбущість очільників Лубенського полку підтверджують і безпристрасні історичні документи: «С тех пор, как открыт был Лубенский полк, на чин полковничий выбирались вольными голосами люди, достойные из своих полчан и никогда не бывало народу от них отягощения, - говорилось у скарзі до столиці на початку XVIII ст., направленої лубенською козацькою старшиною, - А когда потворствовал гетьмана Скоропадского произведен в чин Лубенского полковничества чужой человек, шурина гетьмана Андрей Маркевич, тогда не только нынешних времен нигде не слышанные, но и во времена владычества и за жидовского тогдашнего арендаторства едва ли творились тягости, налоги и обиды, какие чинились за от сего Маркевича, в полку всему народу, который обнищал и разорен, а Маркович за недолгы время обогатился».

Хоча, звичайно ж, були серед полковників (правда, швидше, як виняток) й люди іншого гатунку. Так, наприклад, безкорисливий Максим Ілляшенко, який «залишався полковником більше десяти років, але маєностей так і не нажив», чи Петро Апостол, який «17 років обіймав посаду лубенського полковника, і за цей час від козаків, селян і посполитих краю на нього не надійшло до столиці жодної скарги. Не відбувалося на Лубенщині в ці роки й селянських і козацьких виступів проти старшими».

То ж автор переконаний, як свідчить і запропонована ним стаття, що новий напрям досліджень – адміністративне краєзнавство (належно розроблене теоретичне обґрунтування і розкриття в рамках міждисциплінарного дослідницького підходу до адміністративно-краєзнавчого аспекту розвитку системи управління регіоном) має велике майбуття.

Список використаних джерел

1. Горобець В. Полковник Війська Запорозького та його влада / В. Горобець // Український історичний журнал. – 2014. - № 4 (517), лип.-серп. – С. 50-70.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. -

Т. 3 : Історія державного управління / наук.-ред. колегія : А. М. Михненко (співголова), М. М. Білинська (співголова) та ін. – 788 с.

3. Козюра І. В. Лубенські полковники: колективний портрет на фоні епохи / І. В. Козюра // Край. – Полтава, 2016. - № 150 (156), жовт. – С. 18-19.

4. Козюра І. Історичні постаті Посулля / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : Полтав. Літератор, 2001. – 120 с.

5. Козюра І. Лубенський козацький полк: історія і сучасність / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : АСМІ, 2007. – 96 с.

6. Лазаревский А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины в XVII-XVIII вв. / А. М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1896, кн. 11. – С. 1-93.

*Криськов Андрій Анатолійович, доктор історичних наук, доцент,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*
**ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НІМЕЦЬКИХ
КОЛОНІСТІВ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(друга половина ХІХ ст.)**

Після реформи 1861 р. Правобережна Україна, особливо Волинська губернія, стала територією-рецепієнтом для іноземних колоністів, в першу чергу – німецького та чеського походження. У даному випадку співпали політико-економічні плани урядових кіл Російської імперії (створення противаги польським поміщикам у вигляді економічно ефективного і лояльного до влади господарства колоністів) та сподівання іноземних поселенців на дешеві землі та пільговий режим господарювання.

За даними М.Костюка, до 1860 р. у Волинській губернії нараховувалося 139 німецьких колоній, в яких мешкало 11424 особи [1, с. 29]. За висновками А.Вороніна, за період 1860–1870 рр. на Волині поселилося 5,5 тис. німецьких сімей [2, с. 10]. У 1875 р. їх у цій губернії вже проживало майже 40 тис. осіб, а у 1881 р. – 87731 особа, або 4,2 % всього населення Волинської губернії [3, арк. 14]. Для порівняння – станом на 1885 р. у Подільській губернії мешкало лише 42 німецьких колоністи, які мали у володінні 366,5 дес. землі [4, с. 118, 125]. У 1890 р. чисельність німецьких поселенців у Волинській губернії становила 155860 осіб, або 78 % від загального числа всіх іноземних колоністів губернії [5, арк. 81], за іншими даними – 200 тис. осіб [6, с. 24]. У той же час у Подільській губернії їх мешкало тільки 12474 особи, а у Київській – ще менше [7]. Суттєвою була також і чисельність чеських переселенців, яких у 1879 р. у Волинській губернії було зареєстровано 10181 особа [8, с. 519], а за даними 1897 р. нараховувалося 27,7 тис. осіб [9, с. IX]. В цей же час, у 1897 р., у Подільській губернії мешкало всього 886 представників цієї національності [10, с. 142].

Такій масовій імміграції осіб німецького і чеського походження сприяв комплекс урядових заходів. Так, наприклад, у 1867 р. у Москві при